

JOHANN WOLFGANG VON GOETHE’NİN ÇEVİRİ YAKLAŞIMI VE ÇEVİRİ AMACI

Johann Wolfgang von Goethe’s Translation Approach and his Translation Purpose

Sine DEMİRKIVIRAN*

ÖZ

Johann Wolfgang von Goethe, her ne kadar yazar ve şair kimliği ile ön plana çıksa da çeviri sorunsalları ile de ilgilenmiş ve çeviri çalışmalarını oldukça ciddiye almış bir kişiliktir. Goethe’nin farklı zamanlarda ve bir o kadar farklı bağlamlarda çeviri ile ilgili çokça söylemi bulunur: bunları bazen eğitici mısralar, bazen özlü sözler, bazen de bilgilendirici derlemeler şeklinde okuruna aktarmıştır; dahası bu söylemleri bazen çevirmen, bazen erek okur, bazen de şair olarak ifade etmiştir. Bu çalışmada Goethe’nin çeşitli söylemlerinden ve kimliklerinden yola çıkarak onun çeviri anlayışı ve çevirileriyle hedefledikleri saptanmıştır; bunu yaparken Goethe’nin yakın dostları Heinrich von Diez ve Joseph von Hammer-Purgstall tarafından başlatılan çeviri tartışmaları göz ardı edilmemelidir; zira Goethe’nin söylemlerinin oluşumunda ve yorumlanmasında önemli bir rol oynadıkları söylenebilir. Çalışmada ayrıca Goethe’nin (çeviri) eserleri ile yabancıyı ve yabancı fenomenleri nasıl ele aldığı, çevirileri ile ne amaçladığı ve erek okura ne tür bir aktarım sağladığı örnekleriyle açıklanmış, bu doğrultuda Goethe’nin yabancı edebiyata yaklaşımı ve dil çalışmalarına da yer verilmiştir. Böylelikle Goethe’nin çeviri anlayışıyla birlikte çeviri amaçlarına bir parça daha yaklaşmak mümkün olmuştur. Tüm bu saptamalar ışığında Goethe’nin bilinen üç çeviri türü: düz nesir çevirisi, parodi çevirisi ve isimlendirmedeği “Üçüncü Devir Çevirisi” ele alınacak olup, Goethe’nin bizlere tam anlamıyla ne aktarmak istediği irdelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Johann Wolfgang von Goethe, çeviri, yabancı aktarımı, üç çeviri türü, çeviri yaklaşımı.

ABSTRACT

Goethe, although known as a writer and poet, was also interested in the questions of translation and took the translation very seriously. Goethe had many discourses on translation at different times and in different contexts: sometimes he conveyed them to his readers in the form of educational verses, sometimes in the form of aphorisms, sometimes in the form of informative reviews; moreover, he expressed these

* Dr. Öğr. Üyesi. Marmara Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Mütercim-Tercümanlık Bölümü, İstanbul/Türkiye. E-posta: sdemirkiviran@marmara.edu.tr. ORCID: 0000-0003-0474-3146.

discourses sometimes as a translator, sometimes as a target reader, sometimes as a poet. In this study, based on Goethe's various discourses and identities, his conception of translation and what he aimed to achieve through translations will be analyzed. In doing so, the translation debates initiated by Goethe's close friends Heinrich von Diez and Joseph von Hammer-Purgstall should not be ignored, since it can be said that they had an important role in the formation and interpretation of Goethe's discourses. The study will also explain with examples how Goethe's (translated) writings deal with foreign and alien phenomena, what he aims at and how he conveys them to the target reader, thus Goethe's approach to foreign literature and language studies will be included. In this way, Goethe's understanding and aims of translation will be evaluated in detail. In the light of all these determinations, Goethe's three known types of translation, namely prose translation, parodistic translation and the "Third Epoch Translation", which he did not name, will be discussed in order to analyze what exactly Goethe wanted to convey to us.

Keywords: Johann Wolfgang von Goethe, translation, foreign transfer, three types of translation, translation approach.

Giriş

*"Çevirmenler, bize yarı örtülü bir güzelliği en sevimli olarak pazarlayan, orijinaline karşı konulmaz bir arzu uyandıran çalışkan çöpeçatanlar olarak görülmelidir."*¹
J. W. von Goethe (1907: 56).²

Alman edebiyatının en önemli isimlerinden biri olan Johann Wolfgang von Goethe yalnızca edebiyatçı olarak değil, çevirmen olarak da ciddi bir saygınlığa ulaşmış; çeviri ve sorunsalları üzerinde çokça düşünmüş bir kişiliktir. Goethe, sayısız eseri Almancaya aktaran bir çevirmen olarak, bir çevirmenin çevirmek üzere ele aldığı eserlere nasıl yaklaşması ve onları nasıl aktarması gerektiği ile ilgili çeşitli yorumlar yaparak kendi ve döneminin çevirmenini, çeviri süreçlerini ve çevirinin kendisini açıklamıştır.

Yukarıda yer alan alıntı belki de Goethe'nin çeviri ve çevirmen ile ilgili söylediği en özlü sözdür; Goethe çeviri eser ve erek okur arasındaki ilişkiyi kadın ve erkek arasındaki aşk ilişkisine benzetir³, bu da onun çevirmenlik işini

¹ Kaynak metin: "Übersetzer sind als geschäftige Kuppler anzusehen, die uns eine halbverschleierte Schöne als höchst liebenswürdig anpreisen, sie erregen eine unwiderstehliche Neigung nach dem Original". Aksi belirtilmedikçe makalede geçen tüm alıntıların çevirisi makalenin yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir.

² Maxime Nr. 299.

³ Goethe'nin bu tasviri Fransızların *Les belles infidèles* yaklaşımıyla ilgisi olmamakla beraber kaynak ve erek metin arasındaki ikileme de işaret etmemektedir. Dolayısıyla söylemi metaforik olarak anlaşılmalıdır.

büyük bir şevkle, ihtirasla ve ciddiyetle icra ettiğinin göstergesidir.⁴ Goethe, çeviri eser için “yarı örtülü bir güzel” ifadesini kullanırken gizemliliği işaret ederek yabancılaşma atıfta bulunur, yani örtünün dışında kalanlar erek okurun bildikleriyken (örn. çeviri eserin Almanca olması) örtünün altında kalanlar erek okurun bilmediği ancak merak uyandıran yabancı kültür fenomenleridir. Bu bağlamda, erek okurun çeviri eserde bildikleri arasında özellikle dil (erek dil) ve evrensel değerler yer alır; bilmedikleri ise yabancı kültüre ait olan her şeydir (örn. normlar, değerler, davranışlar, düşünce kalıpları, duygusal tepkimeler, bilişsel unsurlar, semboller, metaforlar, edebi türler). Dolayısıyla “yarı örtülü güzellik” ile kastedilen yarı bilinmezlik ve gizemlilik, dahası bilinmeyen ve örtük olana karşı geliştirilen karşı konulmaz merakın yanı sıra estetik anlayıştır. Goethe, çevirmenleri, çeviri eser ve erek kitle arasında “çöpçatanlık” yapan yaratıcı ve sanatçı kişiler olarak betimler. Çevirmen burada yabancıyı, kafa karıştıran, aitik hissettirmeyen ve olası bir tehditmiş gibi aktarmaz, bilakis tüm yaratıcılığını ve yazarlık yetilerini kullanarak yabancıyı estetik bir kalıba sokar. Çeviri eser, erek kitlesinde ilgi uyandırır ve ilgi odağı haline gelir. “Çöpçatan” olan çevirmen, kaynak metni yabancılaştırma suretiyle erek dile aktarırken erek metin okurlarını yabancı edebiyatla buluşturur ve deyim yerindeyse “aralarını yapar”. Erek okur, çeviri eseri yalnızca yarı çıplaklığı ile görebiliyorken, kaynak okurun kaynak metni tüm çıplaklığı ile görebilmesi Goethe için son derece arzu uyandıran bir durumdur. Goethe de çevirmen olarak sıkça “çöpçatan” rolüne bürünmüş ve son derece “çekici” bulunduğu yabancı edebiyat eserlerini Almancaya aktararak hedef kitlesinde yabancıya karşı olan birçok önyargıları yıkarak onlara yeni ve olumlu bir bakış açısı kazandırmıştır. Bu nedenle olacak ki Goethe yabancı edebiyatı Alman diline değil Alman toplumuna aktardığını ifade etmiş (Thgart, 1982: 353) ve böylece erek okuru önemseyerek henüz 1800’lü yıllarda çevirinin asıl hedefini ortaya koymuştur: çevirmenin çeviri amacı, erek okurda yabancıya karşı ilgi uyandırmak, yabancı edebiyatı farklı

⁴ Sözlerin kaynak dilde aşka çağrışım yapması “Kuppler” sözcüğünün yanı sıra “halbverschleierte Schöne”, “erregen” ve “unwiderstehliche Neigung” sözcüklerinden kaynaklanmaktadır. Kaynak metinde geçen “Kuppler” sözcüğü günümüz anlamında olumsuzluk içermektedir. Sözlerin yazıldığı dönem de dikkate alındığında eski anlamına göre çevrilmesi daha uygun görülmüştür. Bk. (URL-1; URL-2). Dolayısıyla “Kuppler” sözcüğüne en yakın anlam “çöpçatan” sözcüğü olduğu tespit edilmiştir. Bk. (URL-3). Ayrıca “Neigung” sözcüğü de dönemselsel dil kullanımı ve metin bağlamı gözetilerek “eğilim” olarak değil “arzu” olarak çevrilmiştir. Bk. (URL-4). “Erregen” sözcüğü ise kaynak metnin bağlamı göz önünde bulundurulduğunda “tahrik etme” anlamı taşımaktadır ancak Türkçe cümle dizimi kuralları gereğince bağlam içinde çevrilememektedir.

yöntemler kullanarak kendi dillerinde tanıtmak, erek okuru bilgilendirmek ve Alman kültürünü yabancı fenomenler aracılığıyla zenginleştirmek.⁵

Goethe, çevirmen ya da yukarıdaki söylemine istinaden “çöpçatan” olarak birçok eseri Avrupa dilinden Almancaya aktarmıştır. Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Latince ve Yunancaya çok iyi derecede vakıf olan Goethe, yalnızca bu dillerden çevirmenlik yapmamış aynı zamanda söz konusu dilleri ara dil olarak kullanmış ve Sırpça, Lusitanca, Fince ya da Çince gibi diğer dillerden de çeviriler gerçekleştirmiştir (Zingraf, 1997: 497).

Goethe'nin çevirmen kimliği, çeviri yaklaşımına ve çeviri amaçlarına önemli derecede katkıda bulunmuştur ancak bu yaklaşım ve amacının oluşumunda kendisinin özellikle Şark edebiyatında bir erek okur olmasının da bir o kadar etkisi vardır. Avrupa edebiyatında “çöpçatanlık” yapan Goethe, Şark edebiyatında başka çevirmenlerin “çöpçatanlığına” muhtaçtır, yani bu sefer “yarı örtülü güzellik” olarak betimlenen çeviriyi merak eden kendisidir; böylece çevirileri bir erek okur olarak inceler ve çevirmenden beklentileri arttıkça çeviri ile ilgili düşünceleri şekillenmeye başlar. Goethe bilindiği üzere yoğun şarkiyat çalışmaları yapmış ancak şark dillerine vakıf olmadığından Şark ve İslam kültürünü çeviri yoluyla edinmeye çalışmış, bu bilgiler doğrultusunda *Doğu-Batı Divanı* (1819) eserini kaleme almış, çeşitli yazılar ve çeviriler⁶ yayınlamıştır. Goethe, şarkiyat çalışmaları yaptığı sıralar çevirilerini okuduğu kadim şarkiyatçı dostları ile sürekli iletişim halinde kalmış, erek okur pozisyonunda çevirilerden Avrupa kültüründen farklı olan kültürel bilgiler edinmiş ve anlamadığı yabancı unsurları bahsi geçecek olan yakın arkadaşlarına sıklıkla danışmıştır. Goethe, doğunun örf ve adetlerini yalnızca genel anlamda bildiğinden ve bazen açıklamalara ihtiyaç duyduğundan

⁵ Goethe'nin hedefleri arasında şüphesiz “Dünya Edebiyatı” yaratma fikri de yatmaktadır. Ancak Goethe'nin “Dünya Edebiyatı” fikri kavramsal ve bağlamsal olarak da ele alınması gerektiğinden bu çalışmanın kapsamını fazlasıyla genişletecektir. “Dünya Edebiyatı” kavramının çeviri bağlamında incelenmesi yeni bir çalışma gerektirdiğinden bu çalışma kapsamına dâhil edilememektedir. İncelenebilecek literatürler arasında şunlar dikkat çekicidir: (URL-5; Kristmannson, 2014; Lamping, 2010).

⁶ Bu bağlamda özellikle Voltaire'in “Le fanatisme ou Mahomet le Prophète” (1741) isimli eserine değinilmelidir. Goethe bu eseri hiç istemeyerek (kıramayacağı bir istek üzerine) Almancaya aktarmak zorunda kalmıştır. İstememesin sebebi ise Voltaire'in İslam peygamberine karşı aldığı olumsuz tutum ve eserin içerisinde peygambere atfettiği yakışsız davranışlardır. Yine de bu mecburiyet karşısında Goethe İslamiyet ile ilgili edindiği bilgiler üzerine manipülatif bir çeviri yapmış ve Voltaire'in eserinde yer alan olumsuz kısımları yumuşatarak aktarmıştır. Bu bağlamda ilk dikkat çeken ise başlık çevirisidir; Goethe eserin başlığını Almancaya “Fanatizm ya da Muhammed Peygamber” olarak çevirmemiş ve bariz olumsuzluk içeren “fanatizm” ifadesini çikartarak sadece “Muhammed” [Mahomet] olarak aktarmıştır.

bahseder (Goethe 2012: 253). Goethe'nin erek okur olarak anlamlandırılmadıkları ise kültürlerin mesafelerinden kaynaklanan yabancı unsurlardır. Katharina Mommsen, *Goethe und Diez* isimli çalışmasında Goethe'nin özellikle Heinrich Friedrich von Diez (1751-1817) ve Joseph von Hammer-Purgstall (1774-1856) ile yakın temasta olduğunu ve *Doğu-Batı Divanı*'nı yazarken en çok onların çevirilerinden istifade ettiğinden söz eder (1961: 1). Goethe bu iki çevirmenin hem dostu hem de erek okuru olmasına rağmen çelişki yaratan bir durum vardır: Her iki çevirmen farklı çeviri yöntemlerini savunmakla beraber, dönemin en ciddi ve en kapsamlı çeviri tartışmasına girişmişlerdir. Aşağıda da görüleceği üzere, Goethe tarafsız kalmış ancak tartışmayla ilgili fikirlerini de kaleme almayı ihmal etmemiştir. İş bu fikirler de Goethe'nin erek okur olarak çeviri anlayışını ve amacını şekillendirmiştir.

1. Goethe'nin Yabancı Edebiyata Yaklaşımı ve Dil Çalışmaları

Goethe'nin çeviri anlayışını ve çeviri ile amaçladıklarını temellendirebilmek için öncelikle o dönemin yazar, düşünür ve çevirmenlerinin yabancı edebiyata nasıl yaklaştığını kısaca özetlemek gerekir. Almanya'da "Goethe Zamanı" (1750-1850) olarak isimlendirilen dönemde bir çeviri furyası gerçekleşir (Thgart, 1982). Yoğun çeviri çalışmalarının gerçekleştirildiği bu dönemde, çeviri edebiyatı büyük önem kazanmış ve Alman edebi dilinin şekillenmesini büyük ölçüde etkilemiştir. Çeviri bu bağlamda Alman edebiyatının ayrılmaz bir parçası olur ve gelişiminde belirleyici bir rol üstlenir (Zingraf, 1997: 500). Bu dönemde yapılan edebi çeviriler "yabancı söz sanatına karşı yüksek derecede sanatsal sorumluluk anlayışı" (Sdun, 1967: 18) gerektirir. Tasarlanan çeviri amaçları ve beraberinde yabancıya karşı oluşan tutum, Winfried Sdun tarafından görsel bir betimleme ile aktarılmıştır; bu doğrultuda Shakespeare, Cervantes, Dante, Caldéron ve diğer yazarlar;

Alman dilinin ön avlusunda durmakta, Almanca konuşulan dünyaya tümüyle girmeleri için sabırsızlıkla ve ısrarla beklemektedirler. Uygun bir kabul görmeyi, benimsenmeyi, zapt edilmeyi bekliyorlar. Beklentileri her ikisidir: Alman dili ile aralarında her zaman var olan "kültürel uçurumun" dengelenmesi ve "ulusal bir edebiyatta sanatsal olarak gerçekleştirilmiş çevirilerin stratejik surlar olarak onlara karşı kendilerini savunabilmeleri", "bu sayede halkın dilsel dehası kendisini yabancıya karşı ondan alabildiği kadarını alarak savunmuş olacaktır" (1967: 18).

Yukarıda alıntılanan bu anlayış yabancıya çeviri yoluyla aktarımının önemini vurgulamakla kalmayıp yabancıya Alman dili ve edebiyatında da

yerini alması gerektiğini savunur. Çeviri bu bağlamda ulusal edebiyata hizmet eder zira yabancı yazarlar ve eserleri eğer “[u]ygun bir kabul görmeyi, benimsenmeyi, zapt edilmeyi bekliyorlar” ise çevirilerin Alman erek okurun beklentilerine göre yapılması beklenir. Beklentilerden biri olan “kültürel uçurumun dengelenmesi” kriteri çeviri yöntemi ile ilgili ipucu verir ve yabancı edebiyatın ulusal edebiyata aktarılırken yabancı unsurların belli ölçüde korunması gerektiğini savunur. Aynı zamanda “sanatsal olarak gerçekleştirilmiş çeviriler”in, ulusal edebiyat kadar değerli olmaları hatta onlarla rekabet etmeleri de çevirilerden beklenenler arasındadır. Fakat bu çeviri idealinin altında yatan bir amaç vardır, o da yabancı unsurları çeviri yoluyla ulusal edebiyat dizgesine kazandırmaktır. Her ihtimale karşı yabancı olanın ya da yabancı edebiyatın erek okurlar tarafından yadırganabileceği düşünülmüş ve bir “savunma” mekanizması geliştirilmiştir; o da yine çeviri yoluyla olabildiğince çok yabancı unsuru erek dile ve kültürüne aktarmaktır; yabancı fenomenler erek dil ve kültüre ne kadar çok aktarılır, benimsetilir ve yabancılaşma durumları ortadan kaldırılırsa o kadar çabuk yabancılaşma aşılacaktır.

Yukarıda, erek dil ve kültüre yabancı fenomen aktarımı, ulusal bir kültür ve edebiyatta yabancılaşma aşabilmek için önerilmiştir. Dolayısıyla odak noktası aslında yabancı deneyimdir; bir ulus ne kadar çok yabancıyı deneyimlense yabancılaşma hissedeceği durum ve olgular o kadar azalacaktır. Fakat deneyim kazanmak bir süreçtir ve bir ulus ancak zaman içerisinde yabancılaşma durumlarını aşabilecek konuma gelmektedir; başka bir deyişle ne kadar çok amaca yönelik çeviri gerçekleştirilirse o kadar çok yabancı deneyimi kazanılabilecektir. Çeviri yoluyla yabancıyı deneyimlemenin ve ardından edinmenin süreç odaklılığı, zamanında Goethe tarafından da etraflıca ele alınmıştır.

Goethe'nin kendine has yabancı yaklaşımı vardır. Ona göre yabancı unsurlar önemlidir ve bu unsurlar Alman dilinin yapısal özellikleri aracılığıyla Alman kültürüne mutlaka aktarılmalıdırlar:

Yabancı olan her şeyi kendi tarzında takdir etmek ve yabancı özelliklere uyum sağlamak Almanların doğasında vardır. Bu ve dilimizin büyük esnekliği, Almanca çevirileri tamamen sadık ve mükemmel kılmaktadır. Alman dili çeviri için son derece uygundur, tüm deyimlere kolaylıkla uyum sağlar, engel tanımaz ve tuhaflık ya da uygunsuzlukla itham edilmekten çekinmez; sözcüklerde, sözcük türetimlerinde, sözcük dizilişlerinde, deyimlerde ve dilbilgisi ile retorikçe ait olabilecek her şeyde, yolunu bulmayı o kadar iyi bili-

yor ki, çeviri yaparken her anlamda orijinaline yakın durma imkânını sağlıyor [...]. (Goethe, 1957).

Yukarıdaki kesitten anlaşılacağı üzere Goethe, öncelikle Alman toplumunun yabancıyı almaya ve/ya yabancı kültür unsurlarını edinmeye oldukça açık bir toplum olduğunu ifade eder. Almanların diğer kültürlerle karşı gösterdikleri ilgi ve merak kendini daha önce de belirttiğimiz gibi, 18. yüzyıl ortalarından itibaren sayısız çeviri faaliyetlerinde de göstermiştir. Goethe, Alman toplumunun yabancı dostu olmasının yanı sıra Alman dilinin de çeviri için çok elverişli olduğu üzerinde durur. Goethe, yukarıda yer alan ifadeleriyle Alman dilini tasvir ederken, Alman dilini adeta kişileştirir ve ona öyle insani özellikler atfeder ki sanki Alman dilini değil, Almancayı çok iyi kullanıp yabancı eser çeviren çevirmenlerden söz eder, hatta onlara Alman dilinin sunduğu tüm imkânlardan yararlanmaları için cesaretlendirir. Goethe'nin burada altını çizmek istediği konu, yabancı eserlerin Almancaya aktarımı sırasında kulağa tuhaf ya da sıra dışı gelen, Almanca dil kullanımında uygun olmayan veya yer almayan yabancı unsurların her koşulda çevrilmesi gerektiğidir. Alman dil yapısının yabancıliğin aktarımına uygun olması Goethe'ye göre çok büyük bir avantajdır.

Goethe dil çalışmaları kapsamında Alman dilini yalnızca bir araç olarak kullanmayı yeğlememiş, aksine Alman edebi dilinin gelişmesi için katkıda bulunmuştur. Dilin gücüne inan Goethe şöyle der: “Bir dilin gücü yabancıyı reddetmesi değildir, onu yutmasıdır” (Goethe, 1907: 207). Goethe, bu söylemiyle çevirinin ve çeviri edebiyatının niteliklerini vurgular, çünkü bir dilin yabancıyı “yutması” ancak çeviri yoluyla gerçekleşebilir. “Yabancıların reddedilme” sorunsalı ise dönemin dili sadeleştirme (sprachpurismus) tartışmalarından kaynaklanmaktadır. Sözcükler, semboller, metaforlar, deyimler ve düşünce kalıpları gibi yabancı öğeleri Alman edebi diline kazandırmak isteyen Goethe, dili sadeleştirme suretiyle yabancıyı reddedenlere karşı cephe alır:

Başka bir dilin daha çok ya da daha zarif bir şekilde ifade ettiği bir sözcüğe ihtiyaç duyulmaması gerektiği şeklindeki tüm olumsuz pürizmi lanetliyorum. ...Benim işim, verimli olan ve yalnızca şu önermeden yola çıkan doğrulayıcı pürizm: nerede betimlememiz gerekiyor ve komşunun kesin bir sözcüğü var mı? (Goethe, 1907: 207).

Goethe bu ifadeleriyle, dili sadeleştirme taraftarı olan kişileri karşısına alır. Ona göre Alman dil yapısının esnekliği sayesinde dil, betimleme ve tas-

virilere ihtiyaç duymaksızın ifade edilmek isteneni ifade edebilmelidir. Bunu da diğer yabancı dil ve kültürleri gözlemleyerek, çeviri yoluyla onları taklit ederek ve onlardan ödünçleyerek yapmalıdır. Bu sayede Alman dili hem zenginleşecek hem de yabancılik durumları azaltılabilecektir. Goethe bu çerçevede çevirmenlere büyük sorumluluk yükler: “Anadili arındırmak ve aynı zamanda zenginleştirmek en iyi zihinlerin işidir. Zenginleştirme olmadan yapılan arındırma çoğu zaman ruhsuz olur.” (Goethe, 1895: 166).⁷

Dili zenginleştirme çabalarının yanı sıra gereksiz ya da kullanılmayan sözcükler Goethe’ye göre anadilden çıkarılabilir. Ancak bu “en iyi zihinlerin işidir”, başka bir ifadeyle bu “en iyi çevirmenlerin” işidir. Çünkü çevirmenler çevirmen kararları doğrultusunda eskimiş sözcükleri kullanmayarak, onları deyim yerindeyse tedavülden kaldırabilecek ve yine kullanacakları yöntem ve stratejilerle yabancı unsurların yapısını çok bozmadan onları ne şekilde aktarması gerektiğini bilecek en yetkin kişilerdir. Bu iki işlemi eşgüdümlü yapabilmek için “en iyi zihinlere” yani kıvrak filolojik bir zekaya ve yaratıcılığa sahip olan çevirmenlere ihtiyaç duyulmaktadır. “Ruhsuzluk” ise burada olumsuzluk ifadesidir ve yaratıcı olmamaya işaret eder. Aşağıdaki satırlarda Goethe, çevirmen olarak yine yabancı dillere atıfta bulunarak dilin hangi çeviri stratejisiyle zenginleşebileceğine dair bir örnek vermiştir:

Bir yabancı dil, diğerinin betimlemek zorunda olduğu şeyi tek bir kelimeyle ifade edebildiğinde özellikle kiskanılmalıdır [...]. Ancak bana öyle geliyor ki, eğer bir kelimenin o dilde nereden geldiğine bakılırsa ve daha sonra benzer bir türetme ile aynı etimolojik zeminden aynı kelimeye ulaşıp ulaşılamayacağı denirse, birçok kelime bu şekilde elde edilebilir. Bu nedenle, örneğin Fransızlar *percher* fiilinin türetildiği *perche*, yani *çubuk* kelimesine sahiptir. Böylece tavukların, kuşların bir *çubuğun*, bir dalın üzerine oturduklarını [konduklarını] ifade ederler. Almancada *çubuklama* [stängeln] kelimesi vardır. Şöyle derler: Fasulyeleri *çubukluyorum* [ich stängeln die Bohnen], yani fasulyeleri *çubuğa* bağlıyorum, aynı şekilde şöyle de denebilir: Fasulyeler *çubuklanıyor* [die Bohnen stängeln], kendilerini *çubuğa* sarıyorlar ve neden şu ifadeyi kul-

⁷ Dili sadeleştirme kapsamında Almancada ödünçlenen “dil pürizmi” ifadesi kullanılsa da Almanlar “dil arınması” kavramını (Sprachbereinigung) kullanmaktadır. Bu nedenle çeviride “Reinigung” sözcüğüne karşılık gelen “arınma” sözcüğü kullanılmıştır.

lanmayalım: tavuklar *çubuklar*, yani çubukların üzerine otururlar [konarlar].⁸ (Goethe, 1905: 267).

Goethe için bir dilin ne kadar çok ifade imkânı varsa o derece kıymetlidir çünkü bu durum dilin zenginliğinin bir göstergesidir. Yukarıda verilen örnekten yola çıkılırsa Goethe, Fransızların “(kuşun) konması” veya kuşun “oturması” anlamına gelen *percher* sözcüğünün, etimolojik çalışmalar yapılarak Almancaya nasıl kazandırılabilirliğini açıklar. *Percher* nin Almanca karşılığı olan *stängeln* sözcüğünün Almancadaki anlamı “(bitkiyi) çubuğa bağlamak”tır. Fransızların “konmak/oturmak” sözcüğünden esinlenerek *stängeln* sözcüğünün fasulyeleri “çubuğa bağlamak” yerine kuşların bir çubuğa ya da bir direğe (Alm. *Stange*) “konması/oturması” olarak, yani *der Vogel stängelt* olarak kullanılabilirliğini savunmaktadır. Böylece yabancı bir ifadeyi ya da ifade imkânını “Almancalaştırarak” Alman edebi dilinin zenginleşmesine katkıda bulunulur. Goethe bu tür ifade ve sözcüklerle sıkça karşılaştığını, “Almancalaştırma” yoluyla Almancanın genişleyeceğine inandığını dile getirir (Goethe, 1905: 267).

2. J. W. von Goethe'nin Çeviri Yoluyla Yabancıların Aktarımı ve Bilgi Tedariki

Goethe'nin dil çalışmalarının temelini çeviri çalışmalarına dayandırabileceği yukarıda da görülmüştür. Goethe çevirmenlik mesleğine büyük önem vermiş ve çevirmenlere ciddi sorumluluklar yüklemiştir. Çevirmenlerden beklentileri yüksek olan Goethe çevirmenliğin önemini ise şu sözlerle vurgular:

Alman dilini anlayan ve üzerinde çalışan kişi, tüm ulusların ürünlerini sunduğu bir pazardadır; tercümanlık yapmak suretiyle kendini zenginleştirir. ...Ve böylece her çevirmen bu ortak manevî ticarete bir arabulucu olarak hareket etmeye çalışır ve bu ticareti teşvik etmeyi kendine iş bilir. Çevirinin yetersizliği hakkında ne söylenirse

⁸ Goethe Almancadaki “stängeln” sözcüğünü *Doğu-Batı Divanı* isimli eserinde Fransızca anlamında kullanarak Alman diline kazandırmaya çalışmış ancak uzlaşimsal bir sonuç alamamıştır. Goethe eserinde “Saki Name” bölümünün “Yaz Gecesi” kısmının 6. kitesinde şu dizelere yer verir: “Einer [Vogel] sitzt auch wohl gestängelt / Auf den Ästen der Zypresse, / Wo der laue Wind ihn gängelt / Bis zu Thaus luftiger Nässe.” (Goethe, 2012: 101). Gürsel Aytaç aynı kitabı Türkçeye aşağıdaki şekilde aktarır: “Ama biri [kuş] iyice yerleşmiş / Oturuyor selvinin dallarında, / İlk rüzgârın salladığı yerde, / Çiğ damlasının serin nemine kadar”. (Goethe, 2020: 163-164). Gürsel Aytaç doğal olarak “gestängelt” sözcüğünü Goethe'nin ideallerine göre “çubukluyor” olarak değil asıl anlamına göre çeviri yaparak “oturuyor” olarak aktarmıştır.

söylensin, çeviri dünya üzerindeki tüm ilişkilerde en önemli ve en saygın işlerden biridir ve öyle de kalacaktır. (Goethe 1960: 396).

Goethe, yukarıda ele alınan “çöpçatan” benzetmesinin yanı sıra çevirmeni kendine ve ulusuna çalışan bir iş insanı ve arabulucu olarak betimler. Çeviri, bu bağlamda hem çevirmenin kendisini hem de ulusunu manevi bakımdan zenginleştiren bir üründür; çevirmen çevirilerini erek kitleye sunarken aynı zamanda arabulucu rolünü üstlenerek yabancı edebiyat ve erek okur arasında bir köprü kurar. Yabancı edebiyatlardan yapılan çeviriler okurlarına farklı kültürler aktarır ve kişilerin bakış açısını genişletir. Goethe'nin “çevirinin yetersizliği” görüşüne aldırış etmediği de anlaşılmaktadır çünkü ona göre mükemmel bir çeviri yoktur; olmasına da gerek yoktur. Çevirinin çok daha önemli bir işlevi vardır, o da dünya üzerindeki tüm kültürleri ve ulusları buluşturarak aralarındaki iletişimi sağlamaktır. Goethe için “çevirinin yetersizliği” durumu büyük bir önem arz etmediği gibi çevrilemezliği de kabul eder; kendi ifadesine göre “[Ç]eviri yaparken, çevrilemez olana değin gitmek gerekir; ancak o zaman yabancı ulusun ve yabancı dilin farkına varılır” (Goethe, 1907: 220). Anlaşıldığı üzere Goethe, çeviride tüm sınırları zorlayarak yabancıyı aktarma taraftarıdır; dolayısıyla da yabancı kültürleri tanımak ve başka bir dilin anlatım olanaklarından ve ifade çeşitlerinden stilistik anlamda istifade etmek ister. Bu isteği doğrultusunda Goethe'nin *Doğu-Batı Divan*'ına değinmekte fayda vardır çünkü Goethe'nin yabancı unsurları Alman diline aktarmak ile ne kastettiği bu eser ile örneklendirilebilir.

Eser, Goethe'nin çeviri eserlerinden değil özgün yapıtlarından olsa da Hammer-Purgstall'ın Hâfız-ı Şirâzî çevirisinden ve Diez'in farklı çevirilerinden yararlanarak yazılmış bir şiir kitabıdır. Buna rağmen çeviri yoluyla kültür aktarımı bağlamında sıkça anılmakta ve alıntılanmaktadır (Zingraf, 1997: 499). Goethe bu yapıtta, çevirmen olarak karşımıza çıkmasa da arabulucu ve köprü görevi gören bir şairdir. Biçem hariç Şark edebiyatına dâhil tüm unsurlar Alman dilinde Alman erek okura aktarılmaya çalışılır. Anlama sorunsalını çözmek için de eserin sonuna şark dili, tarihi, edebiyatı ve kültürü ile ilgili “Açıklamalar ve İncelemeler” ekler. Goethe eserin “Açıklamalar ve İncelemeler” kısmında şiirlerin vereceği ilk izlenimin önemli olduğunu vurgular; Doğu'ya az ya da hiç aşına olmayan okurlar için anlamanın gerçekleşmesi niyetiyle bu kısımda açıklama, izah etme ve belgelemenin şart olduğunu ifade eder (Goethe, 2012: 127). Özetle Alman okurun esere konu olan yabancı edebi dünyayı anlaması için bilgi tedariki sağlar. Goethe için okurunu bilgilendirmesi çokça önemli olacak ki elimizde bulunan nüshada (Goethe, 2012) şiirlerin yer aldığı kısım 124 sayfayken “Açıklamalar ve İnce-

lemeler” kısmı 258 sayfadan oluşmaktadır; yani bilgilendirme kısmı eserin üçte ikisini oluştururken şairlerin yer aldığı kısım eserin yalnızca üçte biri kadardır.

Goethe eserinin “Açıklamalar ve İncelemeler” kısmında okurların onu bir gezgin olarak kabul etmesini ister: yabancı yaşam biçimiyle barışık, yabancı dili benimsemeye çalışan, tutumları paylaşan ve gelenekleri nasıl özümseyeceğini bilen, övülecek bir gezgin olarak görülmek en büyük arzudur. Ancak Goethe'nin birtakım kaygıları da vardır çünkü yabancı kültürü bir gezgin olarak tanıtırken yalnızca belli bir dereceye kadar aktarım yapabileceğini vurgular ve bunun için okurundan peşinen özür diler: şarkiyatçılığın affına sığınır ve şark severlerin eksikliklerden ötürü rahatsız olmamalarını rica eder (Goethe 2012: 127-128). Goethe tıpkı bir çevirmenin önsözünde veya sonsözünde yaptığı açıklamalar gibi, okura izlediği yol ve tutumlarını anlatır:

Her şeyden önce, şairimizin gelenek ve estetik alanlarda anlaşılabilirliği ilk görevi olarak kabul ettiğini söyleyebiliriz; bu yüzden en sade dili, kendi ağızıyla en basit, en anlaşılır hece ölçülerini kullanır ve Şarkın sanat ve sanat yoluyla beğendirmeye çalıştıklarını yalnızca uzaktan ima eder. ...Bununla birlikte belirli nesnelere, inançlara, görüşlere, geleneklere, masallara ve adetlere atıfta buldukları için karanlık⁹ kalan bazı kaçınılmaz yabancı kelimeler anlamayı engeller. Alman dinleyici ve okurlardan gelen soru ve itirazlardan doğan ihtiyaç dikkate alınarak bunların açıklanması bir sonraki görev olarak kabul edildi. Ekte yer alan bir kayıt, karanlıkta kalan kısımların hangi sayfada yer aldığını ve nerede açıklandığını göstermektedir. Ancak bu açıklama belirli bir bağlamda gerçekleşir, böylece bağlamından koparılmış notlar değil, bağımsız bir metin ortaya çıkar [...] (Goethe, 2012: 128).

Goethe aslında burada okuruna hitap ederek, eserinde Doğu ve Batı'yı nasıl birleştirip sentezlediğini anlatır. O bu eserde, her ne kadar bir şair olarak karşımıza çıksa da bir çevirmen gibi kültürel aktarımı nasıl gerçekleştirdiği üzerinde durur ve bu da stratejik bir yol izlediğini gösterir: ilk etapta her zamanki gibi anlama eylemini ön planda tutan Goethe, makro düzeyde dilsel yerleştirme yaparak eserinde yer alan şairleri Alman dilinin en basit ifa-

⁹ Goethe anlaşılmayan ve muğlak olan sözcük ve kısımlar için “dunkel” sıfatını kullanmıştır. Goethe'nin dil kullanımını göstermek adına sözcük bire bir çeviri yapılarak “karanlık” sıfatı kullanılmıştır.

deleriyle birlikte Alman edebiyatının sade dilini ve biçimsel unsurlarını da kullanarak erek okurun yabancılik hissiyatını en aza indirger. Fakat bu yöntem ile Goethe, Doğu edebiyatının en önemli özelliklerinden olan şiir türü ve biçimsel özelliklerden uzaklaşarak şark şiirlerinin sanatsallığını ancak dolaylı bir biçimde aktarabileceğini düşünür. İkinci etapta ise mikro düzeyde işlem yaparak metin içerisinde yer alan tüm yabancı unsurları (belirli nesnelere[e], inançlar[a], görüşler[e], gelenekler[e], masallar[a] ve adetler[e]) kültürel yabancılaştırma yöntemiyle aktardığı anlaşılmaktadır. Goethe “karanlık” dediği “yabancı kelime”ler kullandığını ve bunların okur tarafından anlaşılmasının güç olduğunu itiraf eder. Anlaşılabilirlik ilk görev ise anlamama durumunun ortadan kaldırılması Goethe için ikinci görevdir. Yabancı kültüre ait tüm unsurların anlamayı engelleyeceği veya muğlaklaştıracağı düşüncesinde olan Goethe, eserinin son kısmına bu sözcükleri ve ifadeleri bağlam içerisinde erek okuruna açımlayan bir ek hazırlar. Dolayısıyla Goethe, makro düzeyde Alman edebiyatı sınırlarından çıkmayarak ve mikro düzeyde yabancı kültüre ait unsurları muhafaza ederek, kültürel bir aktarım gerçekleştirir. Goethe *Doğu-Batı Divanı*’nda Batılı düşünce ve duygulara Doğulu ifadeler kazandırmaya çalışmıştır; metaforik bir tasvirle ifade edilecek olursa, Türkleri, Persleri ve Arapları Alman kisvesine büründürdüğü söylenebilir. Bu eserde Goethe Hafız’ın rolüne geçerek Alman kültürüne yabancı olan tüm unsurları, Alman edebiyatının dilinden ve şiir türlerinden yararlanarak aktardığı görülmektedir. Bu birbirini tamamlayan yöntem ile Goethe, Hafız’ı Alman okuruna götürmektedir; bu sayede de Alman “Divan” okuru kendi dünyasından ayrılmadan oryantal motifleri kendi sınırları içinde alımlayabilmektedir.

Goethe’nin çevirmen olarak okuruna bilgi tedariki yaptığı çeviri eserleri de vardır. Çevirisini yaptığı Denis Diderot’nun *Le Neveu de Rameau* [Rameau’nun Yeğeni] isimli felsefe konulu eseri belki de Goethe’nin en kıymetli ve en çok ses getiren çeviri eserlerinden biridir. Söz konusu çeviri, yayınlanma hikâyesinin ilginçliğinin¹⁰ yanı sıra Goethe’nin çevirmen olarak yaptığı ciddi hatalara rağmen günümüzde hala basımı olup satılan tek çeviridir.¹¹

¹⁰ Diderot eserini yayınlamadan vefat eder. Goethe, ona el altından ulaşan elyazması nüshayı Fransızcadan Almancaya aktarır (1804) ve ardından bu nüsha kaybolur. Dolayısıyla Diderot’nun eserinin çevirisi kaynak metin yayınlanmadan yayınlanır. Kaynak metin ancak 1891 yılında bulunur. Bk. (Jany, 2019).

¹¹ Raimund Rütten 1967 yılında daha doğru bir çeviri yaptığı söylenmesine rağmen, çeviri eser ilgi görmemiş ve satıştan çıkarılmıştır. Bk. (Diderot, 1967).

Goethe, tıpkı *Doğu-Batı Divanı* isimli eserinde olduğu gibi bu çeviri eserinin de son kısmına “Rameau’nun Yeğeni Diyalogunda Adı Geçen Kişi ve Nesnelere Üzerine Notlar” başlıklı sonsöze yer verir: “Çevirmen, okura kolaylık sağlamak amacıyla alfabetik olarak düzenlenmiş bu notlarda, [eserde yer alan] diyalogda bahsi geçen ve ele alınan kişi ve nesnelere, aralarındaki ilişki ve bağlantıları daha açık hale getirmeyi amaçlamıştır” (Goethe, 1805: 386).

Goethe bu çeviri eseriyle Diderot’nun felsefi fikirlerinin Alman okur tarafından anlaşılması ve kendi fikir ve görüşlerini geliştirmesini arzulamıştır. Eserde, Diderot’nun yeğeni ile gerçekleştirdiği felsefi tartışma tam anlamıyla Fransız kültürüne özgüdür ve bu nedenle bir hayli kültür odaklı olduğu söylenebilir. Felsefe üzerine karşılıklı konuşmaların (ben:/o:) yer aldığı bu eserin birçok yerinde metinlerarasılığa rastlandığından artalan bilgisi olmaksızın çözümlenmesi neredeyse olanaksızdır. Goethe bu nedenle çeviri eserinin son kısmında Alman okuru için pek bir şey ifade etmeyeceğini düşündüğü yabancı unsurları ve oluşumları açıklar. Goethe, Fransız yazarları, şairleri, filozofları ve müzisyenleri tanıttıktan sonra onlarla ilgili fikirlerini de aktarır (örn. Voltaire, Montesquieu, Antoine Dauvergne); aynı zamanda bazı kavramların da üzerinde durur ve Almanların aksine Fransızlar için ne anlam ifade ettiklerini ve metin içerisinde nasıl anlaşılması gerektiğini açıklar. Örneğin eserde “zevk” (Geschmack) sözcüğünün geçtiği yerlerde Fransızlar için “zevk” kavramının ne ifade ettiği ve “zevk” denildiğinde akıllarından ne geçtiğinin bilinmesi gerekir. Buna istinaden dönemin “zevksizlik” tartışmalarıyla ilgili de fikir sahibi olunmalıdır (1805: 403-412). Bir diğer örnek ise “müzik” kavramıdır; Goethe, okurunun “müzik” ile ilgili bilmesi gerekenleri (1805: 420-427) önemle vurgular:

Bu konuşmanın büyük bir kısmı müzikle ilgilidir ve bu sanat hakkında genel bir şeyler söylemek gerekir; böylece [erek] okurlara [metin içerisinde geçen] çoğu zaman oldukça tuhaf bir şekilde ifade edilen görüşleri değerlendirebilmesine olanak sağlanabilir. ...Tüm yenilikçi müzik iki şekilde ele alınır; İtalyanların yaptığı gibi kendi kendini geliştiren, kendi kendini idame ettiren ve zarif manalardan zevk alan bağımsız bir sanat olarak görülür; ya da Fransızların, Almanların ve tüm kuzeylilerin yaptığı gibi akıl, his, tutku ile ilişkilendirilir ve insanın zihnine ve ruhuna hitap edecek şekilde işlenir (Goethe, 1805: 420-421)

Goethe, okurunu bir nevi aydınlatır ve metni nasıl okuması gerektiği konusunda yönlendirir; eser içinde konu edilen müzik anlayışının nasıl algı-

lanması ve hangi bağlam içerisinde değerlendirilmesi gerektiği üzerinde durur. Goethe'nin müzikle ilgili yazdıklarından da anlaşılacağı üzere okur, metinde geçen ifadeleri garip bulabilir; bu da Goethe'nin kaynak metindeki yabancı unsurları erek okura kaynak metne yakın aktardığını gösterir; erek okur bu yabancı görüşleri değerlendirebilmek, yargılayabilmek ve eleştirebilmek için ayrıca bilgilere ihtiyaç duyar. Goethe'ye göre ulusların farklı müzik anlayışları vardır ve bu farklar esas alınmalıdır; bunun nedeni ise her bir ulusun müziğe değişik anlamlar katarak yorumlamadır. İtalyanlarda müzik tek başına bir sanat olarak değerlendirilirken diğer uluslarda müziğin, şiir ya da felsefe gibi alanlardan etkilendiği görülür. Goethe, yukarıda yer alan söylemlerinin devamında okurunu İtalyan, Fransız ve Alman müziği konusunda daha geniş kapsamda aydınlatır. Sonrasında, Diderot'nun metninde anlaşılması gerekenler konusuna gelmeden önce okurunu uyararak şöyle der: “Müzik hakkında genel ve üstünkörü bir şekilde söylediklerimiz sadece bu diyaloga biraz ışık tutma amacını taşıyor olsa da Diderot'nun içinde bulunduğu durumu görmenin zor olabileceğini belirtmeliyiz” (Goethe, 1805: 424-425).

Görüldüğü üzere çevirmen Goethe, yabancı unsurların erek kültüre aktarımı için okurunu bilgilendirir ve yabancı kültürün anlamlandırılmasını sağlar. Bu sayede yabancı doku fazla bozulmadan erek okur için anlaşılır olur. Goethe aslında okurunu yönlendirir ve metne bir Fransız'ın gözle riyle bakmasını sağlar. Böylece tüm yabancılaşma içeren fenomenlerin, Fransız kültüründeki bağlamından koparılmayarak, Alman okur tarafından idrak edilmesi sağlanır. Goethe'nin çeviri eserini inceleyen Christian Jany de Goethe'nin çevirmen notlarının yalnızca tarihsel bir çerçeve çizmekten çok daha fazlasını sunduğunu tespit eder. Jany, Goethe'nin sonsözünde çevirmen kararlarını gerekçelendirdiğini ve çevirinin “neden” ve “niçin”ini açıkladığını ifade eder; Goethe bahsi geçen sonsözle okumanın neden değerli olduğunu ve Diderot'nun “diyalogunun” özellikle Alman okura neler öğretebileceğini aktarmayı amaçlamaktadır. Böylece “*Le Neveu de Rameau* [Rameau'nun Yeğeni] isimli eserin Goethe'nin çeviri politikasının programını ve Alman-Fransız kültür alışverişini destekleme niteliği taşıdığını söylemek mümkündür (Jany, 2019: 107).

Goethe çalışmalarına ve çevirilerine eklediği not ve açıklamalarıyla okurunun hem yabancıyı anlamasını hem de onun yabancılaşma deneyimlemesini sağlar. Metinde anlama ve anlamlandırma bariyerlerinin oluşabileceği her sözcük ve her kısım Goethe tarafından itina ile tespit edilerek çeviri eserin sonunda okura açıklanır. Goethe'nin çevirmen olarak, çeviri politika-

sının yanı sıra eğitim politikası da güttüğü söylenebilir. Böylece çeviri hem amaç hem de araç haline gelmektedir. Çeviri, Alman okura yabancı bir ulusu ve kültürü tanıtarak, ona yabancı fenomenleri kendi bilgi birikimine dâhil etmesini sağlar. Çünkü Goethe bu sayede Alman ulusunun zenginleşeceğini, eğitilebileceğini ve ufkunun genişleyeceğini inanır; ayrıca Alman ve Fransız kültürleri arasında iletişim ve etkileşimi sağlar.

3. Goethe'nin Çeviri Türleri

Daha önce de belirtildiği üzere Goethe, Alman dilinin verdiği her türlü imkân doğrultusunda çeviri yapılmasından ve yabancılığın aktarılmasından yanadır. Ancak bunu yaparken okurun kendine yabancılaşmasını ve eserin anlaşılmasından dolayı tepki görmeyi istemez. Yani yabancılık reddedilmeksizin aşılıp erek kültüre dâhil edilecek ve böylece okur eğitilip dünya görüşü genişletilecektir. Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere Goethe, çeviri sorunsalını bir nevi orta yol bularak çözmeye çalışır. Çeviri ve kültürel aktarım sorunsallarıyla hem yazar hem çevirmen hem de erek okur olarak sıkça karşılaşan Goethe, bu konudaki görüşlerini yazılarında ele almıştır.

3.1. Dönemin Çeviri Tartışmaları

Goethe'nin çeviri türlerinin¹² sınıflandırılmasına (Klassifikation der Übersetzungsarten) *Doğu-Batı Divanı*'nda yer vermesi ve tartışması tesadüf değildir; temelinde zamanın şarkiyatçıların çeviri yöntemleri hakkında hararetli tartışmaları yatmaktadır. Bu bağlamda Goethe'nin üç çeviri türünü yorumlayabilmek için Hammer-Purgstall ve Diez arasındaki çeviri tartışmasına kısaca değinmekte yarar vardır çünkü Goethe çeviri konusunda zıt görüşlere sahip her iki dostuna da hak verir ve ikisinin de şarkla ilgili çevirilerinden yararlanır.

Mesleki anlamda şarkiyatçı olmayan ama kendini “şarksever” olarak tanımlayan Heinrich Friedrich von Diez, şarkiyat araştırmalarına İstanbul'da Prusya elçisi olarak başlar ve memleketine döndüğünde dahi bu çalışmalarını ömrünün sonuna kadar sürdürür. Çalışmaları ve çevirileri çoğunlukla Türk edebiyatı ağırlıklıdır, bu nedenle de Goethe'nin *Doğu-Batı Divanı*'nda fazlaca Türk unsurlarına rastlanır. Goethe, Diez'in özellikle öğüt verici ve eğitici deyimleriyle birlikte atasözü çevirilerinden de yararlanır (Mommsen, 1961: 4-5).

¹² Goethe “çeviri türü” ve “çeviri yöntemi” kavramlarını eşanlamli kullanmaktadır. Bu çalışmada da Goethe'nin söylemlerinden yola çıkıldığı için günümüz çeviribilimsel kavram ayrılığına gidilememektedir, dolayısıyla her iki kavram eşanlamli olarak anlaşılmalıdır.

Joseph von Hammer-Purgstall da esasen üniversite eğitimi almış bir şarkiyatçı değildir, bu nedenle üniversite çevrelerinde filolojik yetersizlik açısından sıkça eleştirilir (Mangold, 2004: 49). O da İstanbul'da Avusturya elçiliği yapmış, çalışmaları, yayınları ve çevirileri nedeniyle eleştirilmesine rağmen kendini Avrupa şarkiyatçılık çevrelerinde otorite olarak kabul ettirmeyi başarmıştır. Goethe de daha önce değinildiği gibi *Doğu-Batı Divanı*'nda Hammer-Purgstall'ın özellikle Hafız çevirisinden yararlanmıştı.

Bu iki şarksever bilge insan, birbirlerinin yayınlarında sıklıkla hata avcılığı yapmış ve birbirlerini hedef alan tenkit yazıları yayımlamışlardır; bu tenkit yazılarında ise karşı tarafı “amatörlük” ile suçlamışlardır (Mommsen, 1961: 9-24). Goethe ise birini diğerinden üstün kılmadan sürdürülen bu atışmaları gereksiz ve yersiz bulsa da Hammer-Purgstall ve Diez'i ilgiyle izlemiştir (Mommsen, 1961: 14, 17-18). Goethe her ne kadar açık bir biçimde taraf tuttuğunu söylemese de Diez'e daha yakın durduğu iddia edilir çünkü Goethe Hammer-Purgstall'ın yanlış veya üslubu kötü dediği Diez'in şiir çevirilerini çok beğenerek *Doğu-Batı Divanı*'na aktarmıştır (Mommsen, 1961: 20-21).

Bu tartışmalar aynı zamanda Hammer-Purgstall ve Diez arasında çevirinin ideali sorunsalını gündeme taşır. Diez'e göre Doğu edebiyatının kaynak metne sadık kalarak düz nesir çevirisi olarak aktarılması gerekir. Diez'in eleştirmenleri Hammer-Purgstall ile yandaşı ve hocası Chabert ise bu yöntemin anlaşılabilir olamayacağını ve Alman okur için son derece “sıkıcı” olabileceğine inanırlar; yine Diez'i hedef alan bir eleştirilerinde coşkulu ve abartılı buldukları Doğu'nun hayal gücünü çeviri yoluyla aktarmayı tavsiye etmezler hatta her şeyi tam olarak aktarmamak gerektiği düşünürler (Mommsen, 1961: 21). Diez'in eleştirilere cevabı gecikmez ve şöyle der:

Doğulular ve Batılılar arasındaki düşünme biçimindeki [...] fark istediği kadar büyük olsun: bu nedenle [düşünme biçimleri] ya hiç çevrilmemeli ya da onları sözcüğüne kadar sadık kalarak aktarılmalıdır; ilgili okurlar ancak bu yolla insanların ve ulusların ruhunu tanıyabilirler (Diez, 1815: 144-145).

Diez çalışmasının daha sonraki kısımlarındaysa şu vurguyu yapar: [...] her ulusun kendine özgü bir zevki vardır. Bunu düşünceler, tavırlar, imgeler, figürler ve diğer öğelerle ifade ederler. Bu nedenle, çevirmen sadık olmalı ve hiçbir şeyi atlamamalı, tıpkı notlarımdaki gibi, Doğu ile Batı arasındaki zevk farkını doğru bir şekilde yansıtabilmek için her şeyi açıklayabilmelidir (Diez, 1815: 465).

Goethe'nin çeviri ile ilgili düşünceleri göz önünde bulundurulduğunda neden Diez'e daha yakın durmuş olabileceği anlaşılmaktadır. Diez de tıpkı Goethe gibi, çeviri yoluyla farklı kültürlerin daha yakından tanınabileceğine inanıyordu; bu nedenle onun için de yabancı unsurlar ya ödünçleme yapılarak aktarılmalı ya da sözcüklere son derece sadık kalınarak. Çevirmen ancak bu yöntemle diğer ulusların Alman ulusundan daha farklı olan kültür öğelerini görünür kılabilir. Diez için çevirmen, kültürel aktarım sürecinde özenli davranmalı ve yabancı kültürde yer alan tüm yabancı unsurların hiçbirini göz ardı etmeden aktarmalıdır; aktarımında ise açıklama yapma koşuluyla okuru yabancı kültür etmenleri konusunda aydınlatmalıdır. Diez'in izlediği bu çeviri yönteminin Goethe'ninkinden çok farklı olmadığı çalışmanın ileri sayfalarında görülecektir.

3.2. Martin Luther'in Çeviri Yöntemleri Üzerinde Etkisi

Diez'in çeviri ile ilgili görüşleri Goethe'nin çeviri türlerini etkilemiştir. Fakat Diez'in çevirmen olarak örnek aldığı ve çeviri yöntemini en çok önemsendiği kişi ise Martin Luther'dir. Bu nedenle öncelikle Luther'in çeviri anlayışına yer vermek gerekir.

“Litteralis sensus (yani kelime anlamı) [...], içinde kuvvet, öğreti ve sanat vardır. Diğeri ise ahmak işidir [...]” (Diez, 1815: 468) diyen Luther, sözcüklerin ilk anlamlarının kullanılması gerektiğini ve esasen sözcüklerin temel anlamlarının sanatsal ve eğitici olduğunu savunur; sözcüklerin mecaz anlamlarının kullanılması ya da yorumlanarak aktarılması kaynak metne sadakatsizlik olarak değerlendirilir ve Luther'e göre (ve muhtemelen Katolik kilisesine gönderme yaparak) akıllı insanın kullanmayacağı bir yöntemdir. Asıl kelime anlamının dışında kalan tüm yan anlamlarda çevirmen yorum katar ve yabancı unsurların yabancı kültür içerisindeki gerçek anlamlarını saptırarak ister istemez erek kültüre uyarlar. Luther'in bu bağlamda İncil çevirisinde sözcüklerin allegorik anlamlarından uzaklaştığı bilinir:

Luther'in Kutsal Kitap çevirisinin karakteristik özellikleri, onun Kutsal Kitap'a ve teolojik hermenötiğe bakışından (allegoresis yerine sensus litteralis'e değer vermesi), aynı zamanda aldığı kapsamlı retorik eğitiminden (Quintilian) ve hepsinden önemlisi kişisel dil gücünden kaynaklanmaktadır. [İncil çevirisinin] karakteristik özellikleri ise esere sadakat, metnin “fikrine” yönelme, aynı zamanda da muazzam gerçeklik, imgesellik, gündelik hayata yakınlık [...]tır (URL-6).

Görüldüğü üzere Luther yorumbilimsel çerçevede de metnin sadakatine önem verir ve sözcüklerin temel anlamlarını esas alarak çeviri yapar. Çevirisinde “gündelik hayata yakınlığa” dikkat etmesi dil bariyerlerinin en aza indirildiğinin göstergesidir. İncil çevirisinin sanatsal çeviri (gerçekliği yansıtabilmesi ve imgeselliği kullanması) olarak değerlendirilmesi Luther’in Alman dilini iyi derecede kullanabilmesinden kaynaklandığı ve böylece erek okurun okuma eğilimlerine hitap ettiği söylenebilir. Luther’in çevirisinde gözetildiği diğer önemli etmen ise çevirinin kaynak metnin işlevine de sadık kalmasıdır çünkü Luther’in metnin “fikrine” yönelmesi kaynak metnin iletmek istediği mesajlara sadakatini de göstermektedir.

Çeviri bağlamında “allegoresis ve sensus litteralis”¹³ konusunu Goethe *Faust* isimli eserinde de ele aldığı görülmektedir (Pestalozzi, 1996: 43). Faust çok yönlü bir bilim insanı olarak çeviri sorunsallarıyla ilgilenir. Söz konusu eserde Faust İncil çevirisi yapmak ister ve İncil’in henüz ilk mısraındayken tıkanır. Goethe 14 mısralık çeviri sahnesinde¹⁴ Faust’un çevirmen kararlarını konu alır ve Faust’un bu kararları doğrultusunda çevirmenken (sensus litteralis kapsamında) nasıl serbest bir İncil yorumcusuna (allegoresis) dönüşüğünü gösterir, yani Goethe Faust’un nasıl bir “ahmaklık” yaptığını gözler önüne serer.¹⁵

Hammer-Purgstall ve hocası Chabert, erek okuru sıkacak ve onun anlayamayacağı ya da yadırgayacağı tüm yabancı öğelerin çevrilmemesi gerektiğini savunmuş olsalar da Hammer-Purgstall daha sonra Chabert ve Diez’den daha farklı bir görüş beyan eder; Hammer-Purgstall’a göre çeviri, kaynak metnin anlamına son derece sadık kalmalıdır; bu da şiirin yapısı gö-

¹³ “Litteralis sensus” kavramı Kutsal Kitabın dörtlü anlam öğretisinde (Lehre des vierfachen Schriftsinn) ya da çoklu anlam öğretisinde (Mehrfacher Schriftsinn) geçen çoklu anlamlardan bir tanesidir. İncil çevirilerinde ve yorumlarında uygulanan öğretimdir. Kilise’nin ilk dönemlerinden Ortaçağ’ın sonlarına kadar Kutsal Kitap’ın Hıristiyan yorumunda baskın olan yaklaşımı tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Bk. (URL-7).

¹⁴ Söz konusu eserde Faust isimli karakter İncil’in ilk cümlesini çevirmeye başlarken “logos” kavramında takılır ve bir çeviri sorunuyla karşı karşıya gelir: [...] Şöyle yazılı orada: “Başlangıçta Söz vardı!” / Tıkandım kaldım bile burada! Kim yardım edecek şimdi bana? / Söze bu kadar değer vermem mümkün değil / Başka türlü çevirmem lazım, / Doğru aydınlatırsa aklım beni. / Şöyle yazılı orada: Başlangıçta akıl vardı. / İlk satırı iyi düşünmek lazım, / Acele etmesin kalemim! / Anlamıdır her şeyi oluşturan ve yaratan? / Şöyle yazmalıydı: Başlangıçta güç vardı! / Ama bu kelimeyi de yazarken, / Uyarıyor bir şey beni ve yine değiştiriyorum. / Yardım ediyor aklım bana! Birden çözüyorum sorunu / Ve yazıyorum huzurla: Başlangıçta eylem vardı! (Goethe, 2021: 69-70).

¹⁵ Bu sahne eserde belki de Faust’un ilk yanlısını sembolize etmektedir çünkü bu sahneden sonra Mephisto belirir ve Faust’un yaptığı ahmaklıkların sonu gelmez.

zetilerek yani hem hece ölçüsünü hem de kafiye yapısını taklit ederek gerçekleşebilir. Çevirmenin ancak bu şekilde çeviri sanatının en yüksek mertebesine ulaşabileceğini düşünür (Hammer-Purgstall, 1818: 54). Görüldüğü üzere Hammer-Purgstall'ın çevirideki yöntem önerisi şiirin biçimsel özelliklerini içerir ve böylece Diez'in "düz nesir çeviri" önermesiyle ters düşer. Hammer-Purgstall çevirilerinde şiirlerin ses özelliklerine odaklanır, kafiye ve asonans uyumuna dikkat eder; bu sayede de kaynak metnin üslubuna sadık kalarak daha estetik ve sanatsal bir özellikli bir çeviri yaptığını inanır. Diez ise düz nesir çevirisi ile yabancı unsurlara eğitici bir özellik yüklemek adına bozuk bir üslup kullanmakla suçlanır. Goethe'nin, her iki çevirmenin erek okuru olarak değerlendirildiğinde, yabancı kültürü tanımak ve öğrenmek adına neden Diez'den daha çok yararlandığı anlaşılır. Bu çeviri tartışmasının Goethe'nin meşhur çeviri yaklaşımına temel oluşturduğu söylenebilir: Diez'in "düz nesir çeviri yöntemi"; Chabert'in "parodi yöntemi"; Hammer-Purgstall'ın "biçim odaklı çeviri yöntemi".

4. Goethe'nin Bilim Öncesi Çeviri Yöntemleri

Goethe 1813 yılında, şair dostu Christoph Martin Wieland'ın vefatından hemen sonra yapılan anma konuşmasında Friedrich Schleiermacher gibi, çeviride iki yöntemden bahseder.¹⁶ Goethe'ye göre bunlar çevirinin ilkeleridir (Übersetzungsmaximen). "Birinci Çeviri İlkesi", yabancı ulusun yazarını kendi ulusuna getirmeyi, yani kendi ulusunun yazarıymış gibi çeviri yapmayı ifade eder; "İkinci Çeviri İlkesi" ise yabancıya doğru gitmeyi, yani kendimizi yabancı yazarın konumunda, onun dilsel ve kendine has özelliklerini gözeterek çeviri yapmayı içerir (Störig, 1963: 35).

Bu iki çeviri ilkesinin bahsinden altı yıl sonra Goethe, *Doğu-Batı Divanı* isimli eserini kaleme alırken, eserin daha iyi anlaşılması için hazırladığı notların içinde çeviri türlerine yer vermiş ve çeviri türlerini (Klassifikation der Übersetzungsarten) sınıflandırmıştır. Goethe bu sefer, çeviri türlerini ikiye değil üçe ayırmıştır. Bunlar: düz nesir çevirisi (schlicht-prosaische Übersetzung), parodi çevirisi (parodistische Übersetzung) ve üçüncü devir¹⁷

¹⁶ Friedrich Schleiermacher ve Johann Wolfgang von Goethe aynı zaman diliminde yerleşme ve yabancılaştırma yöntemleri hakkında aynı içeriği farklı sözlerle yorumladıkları için literatürde bu fikri Schleiermacher'in mi Goethe'nin mi ortaya attığı hala saptanamamıştır.

¹⁷ Kaynak metinde geçen "Dritter Zeitraum" kavramı, makalenin yazarı tarafından özellikle "devir" olarak çevrilmiştir zira Goethe burada bir döngüden bahsetmektedir. "Zeitraum" sözcüğünü "zaman" olarak çevirmek kaynak metinde kastedilen anlamı vermemektedir. "Devir" sözcüğü TDK'nın sözlüğünde "kendine özgü bir özellik taşıyan zaman parçası" olarak tasvir edilmiş (URL-8) ve tam da Goethe'nin iletmek istediği anlamı taşımaktadır; yani "üçüncü

(dritter Zeitraum/Époche) olarak betimlediği ancak isim vermediği bir çeviri türüdür.

4.1. Düz Nesir Çevirisi

Goethe'nin düz nesir çevirisi, çeviri türlerinin başını çeker. Bu çeviri türü erek okura getirisinin fazlaca olmasıyla Goethe'nin en sık kullandığı türdür: “[...] Kafiye ve ritmi önemserim, şiiri şiir yapan da budur. Ama aslında derinden ve bütünüyle etkili olan ve gerçekten eğitici ve öğretici olan, düz nesre çevrildiğinde şairden geriye kalan şeydir” (Goethe, 2016: 493). Goethe, şair olarak şiirlerin biçimsel özelliklerine son derece önem verse dahi ilk olarak yabancı kültürün özüne inmek ister. Yabancı şairin kullandığı şiir türlerini ve sanatsal yetilerini arka planda tutarak şiirlerin içeriklerini ve anlatmak istediklerini önemser. Düz nesir çevirisinin amacı, erek okuru eğitmek ve onun fikirlerini ya da düşünce dünyasını geliştirmektir. Goethe düz nesir çevirisini tanımlarken başlangıç aşamasında uygulanması gereken bir çeviri yöntemi olduğunu vurgular:

Üç tür çeviri vardır. Birincisi, yabancı ülkeyi kendi anlayışımızla tanımamızı sağlar; nesir bunun için en iyisidir. Çünkü nesir, her nazım türünün bütün özelliklerini tamamen ortadan kaldırır [...] ve başlangıçta¹⁸ en büyük hizmeti verir çünkü ulusal içselliğimizin ortasında, müşterek yaşamımızda bize yabancının üstünlüğünü göstererek bizi şaşkırtır ve biz ne olduğunu anlamadan, bize daha üstün bir halet-i ruhiye durumuna taşıyarak bizi gerçekten eğitir. Luther'in İncil çevirisi her zaman böyle bir etki yaratacaktır. (Goethe, 2012: 260-261).

Goethe düz nesir çeviri ile diğer kültürleri öncelikle tanıma ve öğrenme hedefini güder. Doğu edebiyatı başta olmak üzere birçok edebi eser o dönemde nazım türünde yazıldığı için Goethe şiirsel biçimlerle değil evvela eserlerin yabancılık içeren kültür odakları ile ilgilenir çünkü biçim odaklı aktarımlarda dilsel mesafeler nedeniyle eserin içeriğinden feragat edilmesi gerektiğinin farkındadır.¹⁹ Dolayısıyla her türlü nazım eseri kalıbından çıkar-

devir” çevirisi kendine özgü bir özellik taşıdığı gibi bir zaman dilimini ifade etmektedir ve böylece diğer çeviri türleriyle bir döngü oluşturmaktadır.

¹⁸ Vurgu yazar tarafından yapılmıştır.

¹⁹ Bu bağlamda Goethe'nin nazım çeviri yapanlarla ilgili şu ifadelerine yer verilmelidir: “[...] hece ölçüsü istenmiş ve düzyazıyı anlaşılabilir ritimlere çevirmişlerdir. Ancak bunlar bile kimenin övgüsüne mazhar olamadı: çünkü çıkarmalar ve eklemeler yapmak zorunda kaldılar ve nesir metin her zaman daha iyi olarak kabul edildi.” (Goethe, 2016: 224); ayrıca Hammer-Purgstall'ın biçimsel çevirilerinde de ekleme ve çıkarmalar görülmektedir.

tıp içeriğinin düz nesir çevirisi ile yapılmasından yanadır. Goethe'nin düz nesir çeviri tanımı çeviri ile ilgili söyledikleriyle örtüşmektedir; yabancıyı merak eder, yabancı olanı yüceltir ve yabancı edebiyat çevirilerinden etkilenir; bu bağlamda Goethe'nin yabancı kültür öğelerinin Alman diline aktarılması, ulusal yazına kazandırılması, yabancıya ait olan öğelerin tanınması ve öğrenilmesi ya da dilin yabancıyı "yutması" gerektiği gibi fikirler düz nesir çevirisi ile gerçekleşebilir. Görüldüğü üzere yabancı, düz nesir çeviri türünde önemli bir yere sahiptir çünkü burada amaçlanan yabancı fenomenlerin dilsel veya formel zorluklarla karşı karşıya kalmadan fikir ve düşünce olarak aktarılmasıdır. Goethe şiiri, şiirin ritmini ve kafiyelerini her zaman önemsemiş olsa dahi, düz nesir çeviri türünde hedef odaklı bir yaklaşım sergiler. Zira yabancı olanın, eğitici ve geliştirici olması gerektiğini savunan biridir o ve erek okuyucusunun dilsel zorluklara takılmadan rahatlıkla okuyup yabancı olandan yararlanma fırsatını yakalayabileceği bir çeviri türüdür nesir çeviri. Sonuç itibarıyla söz konusu çeviri türünün aslında ne yabancılaştırma ne de yerlileştirme olduğu hatta ikisi arasında denge sağlayan bir tür olduğu söylenebilir. Goethe'nin bu çeviri türüne örnek olarak Martin Luther'i göstermesi²⁰ yine Diez'in çeviri anlayışına işaret etmektedir. Dolayısıyla da nesir çevirinin hem bilgilendirici hem eğitici hem de toplumun her kesimine, özellikle de eğitimsiz gençlere hitap etmesi hedeflenmiştir (Goethe, 2016: 493); burada yabancı metinlerin dilsel veya bilişsel bariyerleri olmaksızın erek okurların alımlamaları esas alınmıştır.

4.2. Parodi Çevirisi

Parodi çevirisi Goethe'nin üçlü sınıflandırmasında ikinci sırada yer alır. Bu tür, yabancıya en az yer verilen tür özelliği taşımasından dolayı Goethe'nin en tasvip etmediği çeviri türüdür. Bunun sebebi, parodi çevirisinin Goethe'ye göre erek okura çok yeni bilgiler katmaması ve onu geliştirmemesidir (Goethe, 2016: 493). Goethe bu çeviri türünü aşağıdaki şekilde tanımlar:

İkinci devir ise, kişinin kendisini yabancı ülkenin koşullarına uyum sağlamaya çalıştığı, ama aslında sadece yabancı anlamı benimsemeye çalışıp onu kendi anlamıyla yeniden sunduğu dönemdir.

²⁰ Goethe başka bir eserinde nesir çevirisinin eğitim amaçlı uygulanması gerektiğini savunur; Luther'in İncil çevirisinin dine katkısının yadsınamaz olduğundan ve Alman diline en mükemmel şekilde aktardığından bahseder. Goethe'ye göre Luther çevirisinde kaynak metnin dilsel ve yapısal özelliklerini taklit etmeye çalışsaydı çevirisi Alman toplumuna bu denli hizmet etmeyecekti. İncil'in her ne kadar biçim odaklı çevirileri yapılmaya çalışılmışsa da düz çeviri kadar etkili olamamıştır (bkz. Goethe 2016: 493).

[...] Wieland'ın çevirileri bu türdendir; onun da kendine özgü bir anlayışı ve zevki vardı; antik çağa, yabancı ülkelere ancak kendisine rahat geldiği ölçüde yaklaşırdı. (Goethe, 2012: 261).

Goethe'ye göre bu çeviri türünde erek okur yabancıyı kendi kültürel dünyasını terk etmeden alımlar. Parodi çevirisine giren çevirilerde yabancı yalnızca nesnel anlamda ve erek kültüre uyarlanmış şekilde yer alır. İsimler, mekânlar ve eserin konusu yabancı bırakılırken diğer tüm yabancı unsurlar yerleştirilir. Dolayısıyla erek okur yabancı edebiyat veya kültürle ilgili ayrıyeten bilgiye ihtiyaç duymaz. Kaynak metinde geçen her türlü yabancı düşünce, hissiyat ve nesnelere, erek kültürün bir muadili (Surrogat) ile yer değiştirir; başka bir deyişle çevirmenin tercihine ve erek okurunun zevkine göre kaynak kültürün yabancı fenomenlerinin yerine erek kültürde var olanlar geçer. Dolayısıyla erek kültürün dilsel araç ve imkânları doğrultusunda yabancı fenomenler uyarlanır. Parodi çevirisi yurtdışını yani yabancıyı, standart erek dile ve güncel okuma eğilimlerine uygun bir şekilde takdim eder. Böylece çeviri metinlerde ortaya çıkan yabancı en aza indirgenmiş olsa da hiçbir zaman tamamen yok edilmiş sayılmaz. Aydınlanma döneminin ünlü şair ve çevirmeni aynı zamanda da Goethe'nin çağdaşı Christoph Martin Wieland ve Fransızlar bu tür için Goethe tarafından örnek olarak gösterilir (Goethe, 2012: 261). Fransız eserlerinden örnek verilecek olursa Fransız şarkiyatçı Antoine Galland'ın kaleme aldığı *Binbir Gece Masalları* gösterilebilir. Okur, söz konusu masalların Doğu'ya aitliğini bilir ancak çeviri Fransızların standart dilinden sapmaz ve güncel okuma eğilimlerine de uygun olduğu söylenebilir. Goethe Fransızların parodi çevirisini şöyle tanımlar: “Fransız, yabancı sözcükleri nasıl kendi diline uygun hale getiriyorsa, duyguları, düşünceleri ve hatta nesnelere de aynı şekilde kendi diline uydurur; her yabancı meyvenin kendi toprağında yetişmiş bir muadilini mutlaka talep eder” (Goethe, 2012: 261).

Anlaşılabacağı üzere Goethe, yerleştirme yöntemi diye adlandırabileceğimiz yönteme bilinçli bir şekilde parodi çevirisi diyerek ortaya tam anlamıyla bir parodi çıkarır.²¹ Bu yöntem ile yabancı eserde var olan tüm karak-

²¹ Goethe'den önce ünlü şair, çevirmen, filozof ve teolog Johann Gottfried Herder de Fransızların aşırı yerleştirme yöntemlerini eleştirmiştir. Goethe'nin bu yöntemi bir parodiye benzetmesi Herder'in ifadeleriyle daha rahat anlaşılır: “Ulusal zevkleriyle çok gurur duyan Fransızlar, başka bir zamanın zevkiyle kendilerini tatmin etmek yerine [ulusal zevklerine hizmet ediyorlar]. [Onlara göre] Homeros Fransa'ya bir fatih olarak gelmelidir, gözlerinin tırmalanmaması için onların modasına göre giyinmelidir; [Homeros] saygıdeğer sakalını [kesmeli] ve eski basit kıyafetini çikartmalıdır; Fransız geleneklerini benimsemelidir ve kaba saba heybetinin hala görünür oldu-

terler yabancı isimler taşır ve yabancı ülkeler de yaşıyor olsalar bile Fransızlar gibi konuşur, düşünür ve davranırlar. Böylelikle çeviri eserde garipsenecek, tuhaf karşılanacak ya da yabancılık hissedilecek durumlar ortadan kaldırılmış olur.

4.3. Üçüncü Devir Çevirisi

“Üçüncü Devir Çevirisi” Goethe’ye göre çeviri türleri arasında ulaşılabilecek en üst seviyedir ancak toplumsal kabul görmesi ve uzlaşım sağlanması da bir o kadar zor olan bir türdür:

Ne var ki ne mükemmel ne de mükemmel olmayanlarda uzun süre kalınamayacağından ve her zaman birbiri ardına bir dönüşüm gerçekleşmek zorunda olduğundan, en yüce ve en nihai diyebileceğimiz bir üçüncü devir yaşarız, yani çeviri aslına özdeş kılmak istenilir, öyle ki biri diğerine karşılık gelmemeli [eşdeğer olmamalı], ama diğerinin yerine geçebilmelidir. Bu tür ilk başta en büyük direnişle karşılaşır; çünkü aslına sıkı sıkıya bağlı olan çevirmen az ya da çok kendi ulusunun özgünlüğünden vazgeçer ve böylece ortaya üçüncü bir şey çıkar ki, bunun için önce insanların zevkinin gelişmesi gerekir. ...Asla yeterince takdir edilemeyecek olan Voß, önceleri insanları memnun edemedi, ta ki insanlar zamanla yeni üsluba alışıp onunla kaynaşana kadar (Goethe, 2012: 261-262).

Edebiyatların, ulusların, toplumların ve kültürlerin daima gelişmesi gerektiğini savunan Goethe, bu çeviri türü ile değişim ve dönüşümler hedefler. Üçüncü devrin çevirileri ise yeni eser olarak değerlendirilir. Yani burada amaçlanan nesir çevirisi veya parodi çevirisindeki gibi erek metnin kaynak metne az ya da çok karşılık vermesi değildir; erek metne az ya da çok yabancılık unsurlarının sızdırılması da değildir; en az kaynak metin kadar değerli olan yeni bir eser yaratılmasıdır. Fakat bu yeni eser yanlış anlaşılmalıdır; burada çevirmen yeni bir eser yaratmak adına serbest veya özgün bir çeviri yapmaz aksine kaynak metne son derece sadık kalarak neredeyse satır altı çeviri yapar. Dolayısıyla bu çeviri devrinde hedeflenen, yabancıya ait bilginin salt aktarımından öte çeviride yabancıyı bütün unsurlarıyla yansıtmaktır: tüm yabancı fenomenlerle birlikte içerik, üslup ve biçem de dâhil, olduğu gibi erek metinde yer alır.

ğu yerlerde, bir barbar olarak alay edilir. -Öte yandan, biz zavallı Almanlar, neredeyse bir anavatanımız bile yok, ulusal zevklerin tiranları bile olmadan, onu olduğu gibi görmek istiyoruz” (Herder, 1853: 222). Görüldüğü üzere Fransız çevirilerinde Homeros sadece ismen varlığını sürdürür ve Antik Yunan kimliğinden soyutlanarak Fransız kimliğine büründürülür.

Goethe, “en üst seviyede” (2012: 261) bir çeviri türü olan bu yöntemle Johann Heinrich Voß’u örnek gösterir ancak Goethe’nin bu tür ile ne kastettiğini ve neden Voß’u örnek gösterdiğini anlayabilmek için Voß’un *Homeros* çevirisine (1781, 1837) bakmak yararlı olacaktır. Voß’un *Homeros*’u, şairane yeteneklere sahip bir filoloğun eseri olarak kabul edilir (Sdun, 1967: 28). Voß, çevirisinde Klasik Yunan şiir ölçüsü olan heksametrenin ses özelliklerini yeniden yaratmış ve çevirisini neredeyse satır altı bir çeviriye dönüştürmüştür. Tüm yabancı unsurların aktarımına rağmen çevirisi filolojik doğruluğunun yanı sıra oldukça şiirsel bir estetik içermektedir. Voß’un da çevirisinde belirli bir amacı vardır: “Tanrıların Homeros diline” olabildiğince yaklaşmak ve bu dilin niteliklerini Alman diline aktarmak (Häntzschel, 1977: 46). Voß’un bu çalışması önceleri erek kitle tarafından kabul görmese de bir süre sonra okurlar aşinalık kazanırlar ve çeviri eser büyük bir başarıya ulaşır.

Sonuç itibarıyla “Üçüncü Devir Çevirisi” yönteminde çevirmen kendi ulusunun özellikleriyle birlikte dilinin uzlaşımlarından da feragat ederek yabancıya ait olan kültürel, dilsel ve biçimsel unsur ve olguları erek metne aktararak “üçüncü eser” yaratır. Ancak Goethe çevirmen tarafından yaratılan “üçüncü eserin” okurun beğenisini kazanabilmesi için öncelikle eğitilmiş okurların yetişmesi gerektiğini savunur. Böylelikle üçüncü devir çevirilerinin kabulünün kolay olmadığını ve okurların tepkisine neden olabileceğinin altını çizer çünkü bu yöntemle yabancıyı anlamak zorlaşır. Buna rağmen Goethe bu çeviri türünün, kendi dillerinin ifade zenginliği kazanması açısından çok önemli bir yeri olduğunu ve yabancı eserlerin yazarlarının Alman edebiyat dizgesinde yer almalarının önemli olduğunu vurgular; bu vesileyle “eingedeutschte Fremde” [Alman(ca)laştırılmış yabancı] ifadesini literatüre kazandırır (Goethe, 2012: 262). Bu ifade ilk etapta kulağa her ne kadar çelişkiliymiş gibi gelse de Goethe’nin hedef ve amaçları doğrultusunda anlam kazanır: ne kadar yabancı eser varsa yabancı fenomenleri yok etmeksizin Almancaya aktarılması ve Alman edebiyatı dizgesinde varlığını Almanca bir esermiş gibi sürdürmeleridir.

4.4. Goethe’nin Çevirideki “Devirleri”

Yukarıda ifade edilmeye çalışılan üç çeviri türünü, Goethe “devirler” olarak tanımlar. Her birini zamansal bir sıralamaya koyduğu, örnek gösterdiği isimlerden de anlaşılmaktadır. İlk olarak Luther’dan başlayıp, daha sonra Wieland ile devam etmesi ve en son Voß ile çevirinin son seviyesine ulaşması bir kronolojinin hatta hedeflediği dönüşümün göstergesidir. Bu kronoloji doğrultusunda yapılabilecek bir diğer tespit ise çeviri anlayışının süreçsel bir değişimler zincirinden meydana geldiğidir. Goethe’nin çeviri

anlayışı, içeriksel bir çeviriden başlayıp biçimsel bir anlayışa doğru gider. Goethe esasen Luther'in ve Wieland'ın çeviri yöntem ve amaçları doğrultusunda yabancı fenomenlerin erek dil ve kültüre nasıl kazandırıldığı konusunda gözlem yapmış ve kendi çağdaşı olan Voß ile çevirinin en üst düzeye ulaştığı kanısına varmıştır. Burada söz konusu olan, yabancıyı edinme sürecindeki uzun yolculuktur. Goethe'nin tüm çeviri türleri, dolaylı ya da dolaysız olarak yabancıyı aktarma ve yabancıyı edinme ile ilgilidir. Goethe, zamansal açıdan son süreci de tamamlandıktan sonra bahsi geçen tüm çeviri türlerinin artık aynı zamanda kullanılabileceğini savunur. Bu durumda ise bir çeviri döngüsünden bahsetmek mümkündür: "Aslıyla özdeşleşmeye çalışan bir çeviri, sonunda satır altı çeviriye yaklaşır ve aslının anlaşılmasını büyük ölçüde kolaylaştırır; bu sayede ana metne yönlendiriliriz, hatta itiliriz; nihayetinde yabancı ve yerli, bilinen ve bilinmeyen arasındaki ilişki içinde hareket eden tüm döngü tamamlanır" (Goethe, 2012: 262).

Anlaşılabileceği gibi her üç çeviri türünde de yabancıyı edinmek ya da yabancıyı deneyimlemek ve kendine ait olanın içerisine entegre etmek amacı olduğundan bir döngüden bahsedilebilir. Çünkü her yeni olan yabancı, bir süreçten geçer ki bu da yabancılaşma derecesinin her seferinde biraz daha azalmasına sebep olur. Çeviri sayesinde yabancı olan ne kadar derinlemesine anlaşılırsa, yabancılaşma da bir o kadar azalmış veya ortadan kalkmış olacaktır. Çevirmen ve okur kitlesi açısından düşünüldüğünde, bugün aşına olunmayan fenomenler ile ne kadar çok karşılaşılır ve derinlemesine ele alınırsa, yarın bu aşına olunmayan fenomenler, *kendi olanın* arasında yer alacaktır. Literatürde Goethe'nin çevirmen olarak genelde düz nesir çevirisi ve her ne kadar benimsemese de parodi çevirisi yaptığı yer alır.²² Sadece Manzoni çevirisi olan *5 Mayıs* isimli eserin üçüncü devir çevirisi yapma denemesi olduğu kabul edilir (Zingraf, 1997: 500). Goethe'nin çeviri anlayışı, idealize edilmiş üç tür çeviriyi içermektedir. Dahası, çevirilerde nadiren tek başlarına uygulanırlar. Ayrıca, şerh edilen yan metinler, metin üzerindeki çalışmanın önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu metinlerle ilgi bilgisi olmaksızın hem çeviri hem de hermenötik yaklaşımının temel unsurları okurdan kısmen de olsa gizli kalmaktadır.

Sonuç

Çalışma neticesinde Goethe'nin çeviri anlayışının ve yaklaşımının şekillenmesinde şair ve yazar kimliğinin yanı sıra çevirmen ve erek okur kimliğinin

²² Parodi çevirisini tiyatro eserlerinde uyguladığı muhtemeldir ancak bunun saptanması ayrı bir çalışmaya gerektirmektedir.

de etkili olduğu söylenebilir. Goethe, erek okur olarak yabancı edebiyatı alımlarken yabancı ulusu tanımak ve onların kültürlerini öğrenmek ister; çevirmen olarak kendi ulusu ve yabancı ulus arasında bir arabulucu olur ve her iki kültür arasında bir denge kurmaya çalışır; öyle ki erek okurda çok fazla yabancılık hissiyatı uyandırmadan, onlara bilgi tedarik ederek ve aydınlatarak kaynak metinde yer alan tüm yabancılık unsurlarını aktarır. Böylelikle hem Alman dilini zenginleştirerek Alman edebi dilini geliştirir hem de Alman okurlarını eğiterek onların dünyaya daha geniş ve toleranslı bir bakış açısıyla bakmasını sağlar.

Çalışma kapsamında Joseph von Hammer-Purgstall ve Heinrich von Ditzel'in çeviri tartışmalarının Goethe'nin çeviri yaklaşımının şekillenmesinde önemli bir rol oynadığı saptanmış ve Goethe'nin çeviri türlerinin temelini oluşturdukları görülmüştür. Goethe'nin gözlemleri ve erek okur olarak beklentileri sonucunda çeviride tek bir yöntemin geçerli olmadığı ve her çeviri türünün gerekliliğinin ve meşruluğunun olduğu söylenebilir ki Goethe'nin de hem şair hem de çevirmen olarak aynı yolu izlemiştir. Bir çeviri eserde hangi yöntemin uygulanacağı ise tamamen çevirmenin çeviri amacıyla erek kitlelerinin beklenti ve kapasitesine göre şekillenmektedir: 1. Çevirmenin amacı yabancı kültüre çok aşına olmayan erek okura yabancı unsurları aktarmak ise düz nesir çevirisi tercih edilir. 2. Çevirmenin amacı yabancı kültüre çok aşına olmayan erek okura kendi kültürel sınırlarının ve konfor alanının dışına çıkmaksızın yabancıyı aktarmak ise parodi çevirisi tercih edilir. 3. Çevirmenin amacı yabancı kültüre gayet aşına olan erek okura yabancı üslup ve unsurları muhteviyatını bozmaksızın aktarmak ise üçüncü devir çeviri tercih edilmedir.

Goethe'nin anlayışına göre kültürlerle etkileşime girmek, her kültürün temel özelliğidir, dolayısıyla çeviri yoluyla kaynak ve erek kültürler birbiriyle özdeşleşir ve esinlenme yoluyla erek edebiyatta yeni kapasiteler yaratır. Anlaşılacağı üzere Goethe'nin çeviri yaklaşımı modern çeviribilim yaklaşımlarında da görülmektedir. Günümüz çeviribilimde özellikle Friedrich Schlegel'in çeviri yaklaşımı irdelenmekte ve birçok kurama temel oluşturmaktadır. Bu bağlamda Goethe her ne kadar Schleiermacher'in gölgesinde kalsa da çalışmamız sonucunda Goethe'nin çeviri yaklaşımının da en az Schleiermacher'in ki kadar önemsenmesi gerektiğini göstermektedir çünkü Goethe de Schleiermacher'e yakın bir görüş savunsa da çeviri ile ilgili söylemleri Schleiermacher kadar kapsamlı olduğu söylenebilir. Goethe'nin çeviri yaklaşımının görünmezliği ise Goethe'nin çeviri ile ilgili düşüncelerini tek bir yerde toplamamasından ve on yıllarca süre içerisinde ara ara fikirlerini

farklı yerlerde ve bağlamlarda (şiiirlerde, eserlerde, tenkit yazılarında veya derlemelerde) ifade etmesinden kaynaklandığı çok yüksek ihtimaller arasındadır; sonuç olarak da daha derinden ve daha kapsamlı incelenmesi yabancılaştırma ve yerleştirme yöntemlerine yeni bir bakış açısı kazandıracaktır.

Kaynakça

- Diderot, Denis (1967). *Rameaus Neffe und Moralische Erzählungen*. Trans. Raimund Rütten. Berlin.
- Diez, Heinrich Friedrich von (1815). *Unfug und Betrug in der morgenländischen Litteratur*. Halle/Berlin: In Commission der Buchhandlung des Halleschen Waisenhauses.
- Goethe, Johann Wolfgang von (1805). *Rameaus Neffe. Ein Dialog von Denis Diderot. Aus dem Manuskript übersetzt und mit Anmerkungen begleitet von Goethe*. Leipzig: Göschen.
- Goethe, Johann Wolfgang von (1819). *West-Östlicher Divan*. Stuttgart: Cotta'sche Buchhandlung.
- Goethe, Johann Wolfgang von (1895). *Goethes Sämtliche Werke in 36 Bänden. Siebenundzwanzigster Band. Deutsche Litteratur*. Stuttgart: Cotta'sche Buchhandlung.
- Goethe, Johann Wolfgang von (1905). *Goethe-Briefe: Dichtung und Wahrheit 1808-1814*. O. Elsner.
- Goethe, Johann Wolfgang von (1907). *Goethe. Maximen und Reflexionen. Nach den Handschriften des Goethe -und Schiller- Archivs*. Weimar: Verlag der Goethe-Gesellschaft.
- Goethe, Johann Wolfgang von (1957). "Goethe". Hofmannsthal, Hugo von. *Wert und Ehre deutscher Sprache*. Lizenzausg. Frankfurt am Main: Fischer-Bücherei.
- Goethe, Johann Wolfgang von (1960). *Kunsttheoretische Schriften und Übersetzungen* [Band 17-22], Band 18. Berlin: Berliner Ausgabe.
- Goethe, Johann Wolfgang von (2012). *West-östlicher Divan*. Berlin: Insel Verlag.
- Goethe, Johann Wolfgang von (2016). *Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit*. Berlin: Hofenberg.

- Goethe, Johann Wolfgang von (2020). *Doğu-Batı Divanı*. Çev. Gürsel Aytaç. Ankara: Hece Yayınları.
- Goethe, Johann Wolfgang von (2021). *Faust*. Çev. İclal Cankorel. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Hammer-Purgstall, Joseph von (1818). *Geschichte der schönen Redekünste Persiens: mit einer Blüthenlese aus zweihundert persischen Dichtern*. Wien: Heubner und Volke Verlag.
- Häntzschel, Günter (1977). *Johann Heinrich Voss: seine Homer-Übersetzung als sprachschöpferische Leistung*. München: C.H. Beck.
- Herder, Johann Gottfried von (1853). *Sämmtliche Werke. Vol. 18*. Stuttgart ve Tübingen: Cotta'scher Verlag.
- Jany, Christian (2019). "Ganzheit und Nationalverschiedenheiten: Goethe übersetzt Rameaus Neffe". Eds. Abbt, Christine, Peter Schnyder. *Formen des Politischen. Diderots Virtuosität und ihre Rezeption im deutschsprachigen Raum (1750-2000)*. Freiburg i.Br.-Berlin-Wien: Rombach Verlag, 105-122.
- Kristmannsson, Gauti (2014). "Die Entdeckung der Weltliteratur". Eds. Kelletat, Andreas F., Aleksey Tashinskiy. *Übersetzer als Entdecker. Ihr Leben und Werk als Gegenstand translationswissenschaftlicher Forschung*. Berlin: Frank & Timme, 347-366.
- Lamping, Dieter (2010). *Die Idee der Weltliteratur. Ein Konzept Goethes und seine Karriere*. Stuttgart: Alfred Kröner.
- Mangold, Sabine (2004). *Eine weltbürgerliche Wissenschaft. Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Mommsen, Katharina (1961). *Goethe und Diez*. Berlin: Akademie-Verlag.
- Pestalozzi, Karl (1996). "Faust als Luther. Zur Übersetzungsszene in Goethes Faust". Eds. Stadler, U., Jackson, J. E., Kurz, G., Neumann, P. H. *Zwiesprache*. Stuttgart: J.B. Metzler, 42-51.
- Sdun, Winfried (1967). *Probleme und Theorien des Übersetzens in Deutschland vom 18. bis zum 20. Jahrhundert*. München: Max Huber.
- Störig, Hans Joachim (1963). *Das Problem des Übersetzens*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Tgahrt, Reinhard (1982). *Weltliteratur: die Lust am Übersetzen im Jahrhundert Goethes, eine Ausstellung des Deutschen Literaturarchivs im Schil-*

- ler-Nationalmuseum Marbach am Neckar. Marbach: Deutsche Schiller-gesellschaft München: in Kommission bei Kösel.
- URL-1: “Kuppler”. <https://woerterbuchnetz.de/?sigle=DWB#2>. (Erişim: 30.05.2022).
- URL-2: Kuppeln”. <https://woerterbuchnetz.de/?sigle=DWB#3>. (Erişim: 30.05.2022).
- URL-3: “Çöpçatan”. <https://sozluk.gov.tr> (Erişim: 30.05.2022).
- URL-4: “Neigung”. <https://woerterbuchnetz.de/?sigle=DWB#4>. (Erişim: 30.05.2022).
- URL-5: Brius, Hendrik (2004). Goethes Idee der Weltliteratur. Eine historische Vergegenwärtigung. http://www.goethezeitportal.de/db/wiss/goethe/birus_weltliteratur.pdf (Erişim: 08.05.2022).
- URL-6: http://www.einladung-zur-literaturwissenschaft.de/indexe71f.html?option=com_content&view=article&id=279%3Apersonen-luther&catid=41%3Akapitel-6&Itemid=55 (Erişim: 13.06.2022).
- URL-7: <https://www.literaturwissenschaft-online.uni-kiel.de/glossary/lehre-vom-mehrfachen-schriftsinn/> (Erişim: 24.06.2022).
- URL-8: “Devir”. <https://sozluk.gov.tr> (Erişim: 30.05.2022).
- Voss, Johann Heinrich (1781, 1837). *Homers Odyssee. Übersetzt von Joh. Heinr. Voss*. Leipzig: Immanuel Müller.
- Zingraf, Peter (1997). “Goethe als Übersetzer”. Eds. Witte, B., Schmidt, P. *Goethe Handbuch*. Stuttgart: J. B. Metzler, 497-500.

“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir:

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

The following statements are made in the framework of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:

Ethics Committee Approval: *Ethics committee approval is not required for this study.*

Declaration of Conflicting Interests: *The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this article.*